

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового
права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Актуальні питання господарського права»

на тему:

„Особливості господарсько-правової відповідальності
як виду юридичної відповідальності”

Студента 1 курсу групи ПРм - 11
Галузь знань 08 «Право»
Спеціальність 081 «Право»
Теслюка І.В.
Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ТЕРНОПІЛЬ – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	5
1.1. Теоретичні засади господарсько-правової відповідальності.....	5
1.2. Правова основа господарсько-правової відповідальності.....	9
РОЗДІЛ 2. ПІДСТАВИ, УМОВИ ТА ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	12
2.1. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності.....	12
2.2. Умови господарсько-правової відповідальності.....	15
2.3. Форми господарсько-правової відповідальності	17
ВИСНОВКИ.....	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	28

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку відносин у сфері господарювання в Україні набувають актуальності питання характеристики відповідальності окремих суб'єктів господарської діяльності у сфері організаційно-господарських відносин. Це зумовлено, насамперед, наявністю систематичної неправомірної поведінки (у тому числі зловживання своїм становищем) посадових осіб уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарювання в системі організаційно-господарських відносин зокрема. З прийняттям 16 січня 2003 р. Господарського кодексу України (далі – ГК) відповідальність у сфері господарювання набула системної, інституційної форми, що забезпечило більш послідовне регулювання різних аспектів господарських відносин. Однак формально-логічне тлумачення змісту норм, об'єднаних в інститут господарсько-правової відповідальності, вказує на законодавчу неврегульованість механізму застосування санкцій до учасників організаційно-господарських відносин. Спроби усунути законодавчі прогалини неодноразово робили господарські та адміністративні суди різного рівня, проте неоднаковий підхід у вирішенні аналогічних спорів лише ускладнив застосування окремої групи норм господарського законодавства. Значною мірою неоднозначність застосування відповідальності в організаційно-господарських відносинах зумовлена намаганням суб'єктів господарського права адаптувати конкретну санкцію до власних інтересів без урахування специфіки підстав і функцій її реалізації.

Актуальність даної теми дослідження зумовлена тим, що чинна в Україні модель правового регулювання організаційно-господарських відносин потребує істотної розробки порядку й умов застосування конкретних правових засобів, насамперед господарсько-правової відповідальності.

Мета дослідження. Мета курсової роботи полягає у проведенні комплексного дослідження господарсько-правової відповідальності.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження даної роботи є господарська відповідальність.

Предмет дослідження. Предметом дослідження даної роботи є особливості господарсько-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої в роботі мети, були використані загальнонаукові та спеціальні методи: синтез, аналіз та порівняння наукової літератури для теоретичного підґрунтя дослідження. Діалектичний метод використовувався з метою пояснення виникнення та розвитку певних поглядів і теорій. Логіко-семантичний метод сприяв визначенню понять за допомогою аналізу їх ознак, відношень між мовними висловами та дійсністю, а саме цей метод допоміг визначенню понятійного апарату, що застосовується у дослідженні. Порівняльний метод був використаний з метою порівняння поглядів різних науковців на поняття, що аналізуються в дослідженні. Метод порівняльного аналізу для порівняння різних нормативно-правових джерел.

Структура курсової роботи. Дана курсова робота складається з двох розділів, які поділяються на підрозділи, а також вступу, висновків та списку використаних джерел, до яких входять закони України, інші нормативно-правові акти, та спеціальна література.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Теоретичні засади господарсько-правової відповідальності

Апріорі відповідальність є покладанням на того, хто вчинив правопорушення (деліквента) додаткового обов'язку чи приєднання його до того, що зберігає чинність. Проблема полягає у тому, що:

1) термін «правова відповідальність» та її похідні, зокрема господарсько-правова, розглядаються здебільшого у широкому сенсі як всяке застосування санкцій до правопорушника;

2) таке застосування, яке пов'язане із захистом права чи/та покаранням винного або відповідального, що стосується правосуддя;

3) застосування санкцій повинне вчинятися лише у спосіб і порядку, що встановлені чинним законодавством;

4) згідно ст. 124 Конституції України на рівні імперативу здійснення правосуддя відноситься до виключної компетенції суду;

5) акти законодавства, особливо адміністративного та його імплементантів (господарського, екологічного тощо) передбачають позасудове застосування санкцій;

6) в доктрині права така кричуща в умовах правової держави суперечність або упускається, або зводиться до права органів управління застосовувати санкції [4, с.27].

В юридичній літературі поширене положення, що господарсько-правова відповідальність існує у формі додаткового обов'язку, що покладається на зобов'язаного суб'єкта після порушення ним зобов'язання і полягає у сплаті неустойки, відшкодування збитків, завданих управленому суб'єкту [13, с. 174], що вірне лише стосовно договірних зобов'язань, де їх порушення спричиняє акцесорне зобов'язання, а при відмові його виконати – примус до їх виконання у формі господарсько-правової відповідальності. Щодо деліктів, то тут ніякого

додаткового зобов'язання не виникає, а вони – санкція за порушення. Можна погодитися із проф. І. О. Безклубим, що на «... доктринальному рівні ставлення до інституту відповідальності здебільше набуває догматичного характеру та, як правило, не передбачає альтернативних підходів до його розуміння. На догматичний характер цього інституту вказує те, що більшість вчених розглядають юридичну відповідальність через дихотомію її позитивної та негативної складових» [5]. У будь-якому разі їх споріднює те, що господарсько-правова відповідальність проявляється як застосування господарських санкцій, що здійснюється за допомогою державного примусу і виражається в суспільному осуді винного правопорушника і покладенні для нього додаткових обтяжень майнового характеру або позбавленні його суб'єктного права.

Сутність господарсько-правової відповідальності проявляється як: санкція, покарання, перетерпівання, реакції на правопорушення [19, с. 130], гарантія забезпечення, охоронного інституту права, що виконує охоронну функцію, і складається з двох взаємопов'язаних і взаємозабезпечувальних елементів:

1) компенсаційного впливу; 2) штрафного (репресивного) впливу [15, с. 5]. При тому одні визначають відповідальність як застосування (реалізацію) санкції, інші – як виконання обов'язку на підставі державного чи прирівняного до нього примусу, чи як правовідносини між правопорушником та державою в особі її компетентного органу. Більш практичним видається позиція щодо застосування санкцій. Вона проведена у ч. 1 ст. 216 ГК України щодо господарсько-правової відповідальності і принаймні вказує на того, хто вправі це вчинити і у якій правовій формі. Як зазначається, така відповідальність характеризується двома такими ознаками:

- 1) настає за господарські правопорушення;
- 2) встановлена лише у сфері господарювання [20, с. 371].

Тож відповідальність проявляється як санкція з примусового позбавлення деліквента належних йому цінностей чи благ.

Більшість учасників господарських правовідносин заінтересована в правомірній поведінці – як власній, так і своїх контрагентів (партнерів). Це відповідає і моральним засадам суспільства, і прагматичному ставленню до будь-якої справи, адже застосування будь-якої юридичної (в тому числі господарсько-правової) відповідальності тягне для правопорушника негативні наслідки. Проте відсутність правопорушень – це ідеальний, а не реальний стан суспільного (в тому числі економічного) життя. Причини різні:

- низька правосвідомість частини учасників господарського життя, зумовлена нерідко відсутністю правових знань і навичок захисту власних інтересів;
- наявність вад у чинному законодавстві (колізій, прогалин, застарілих норм, нестабільності), що в результаті не забезпечує адекватного сучасного стану економічних відносин правового регулювання;
- прийняття необґрунтованих нормативно-правових актів без відповідного прогнозування результатів їх застосування та збалансованого врахування найбільш типових інтересів основних учасників господарського життя;
- неправомірна поведінка (в тому числі зловживання своїм становищем) посадових осіб уповноважених державних органів (податкових, контролюючих тощо) та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарського життя, які змушені застосовувати самозахист, нерідко при цьому порушуючи його межі;
- нестабільність господарського життя, особливо поява в ньому непередбачуваних явищ (різкі зміни в правовому регулюванні);
- безпечність, некомпетентність частини учасників господарського життя, в результаті чого приймаються рішення (зобов'язання), укладаються договори, заздальгідь приречені на невдачу [24, с.130].

Відтак правопорушення у сфері господарювання – це звичайне (хоча і небажане) явище. Часом наявність типових правопорушень у певних сферах господарського життя свідчить про негаразди в правовому регулюванні та/або

правозастосовчій діяльності уповноважених органів держави і, відповідно, спонукає до оптимізації державного втручання в економіку країни.

Разом з тим правопорушення має зазвичай деструктивний вплив і на економіку в цілому, і на майновий стан учасників господарського життя. Одним з найбільш ефективних (за сучасного стану: економіки, правосвідомості учасників господарського життя, державного регулювання економічних процесів, ролі громадських організацій в економічному житті) засобів дотримання господарського правопорядку є відповідальність за господарські правопорушення.

У сфері господарювання застосовується специфічний вид юридичної відповідальності, що іменується господарсько-правовою відповідальністю чи господарсько-правовими санкціями.

Господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні (родові, характерні для будь-якої юридичної відповідальності), так і специфічні (видові) риси.

До родових ознак слід віднести:

- юридична підстава – закон (проте не в усіх випадках);
- фактична підстава застосування господарсько-правової відповідальності – правопорушення;
- зміст – негативні наслідки, що зазнає порушник (застосовуються до порушника);
- можливість застосування державного примусу для покладення на порушника господарсько-правової відповідальності.

Разом з тим зазначені риси юридичної відповідальності в господарських правовідносинах проявляються специфічно [16, с.115].

1.2. Правова основа господарсько-правової відповідальності

Система актів законодавства, що передбачають випадки відповідальності у господарських відносинах, містить нормативно-правові акти різної юридичної

сили, по-перше, кодекси: ГК України, зокрема, розділ V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання», що складається з 5 глав і 48 статей (статті 216-262); ЦК України, зокрема: ст. 22 («Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди»), ст. 23 («Відшкодування моральної шкоди»), глава 19 «Позовна давність» (статті 256-268), глава 29 «Захист права власності» (статті 386-394), параграф 2 «Неустойка» і параграф 7 «Притримання» глави 49, глава 51 «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання», глава 82 «Відшкодування шкоди» та ін.

По-друге, закони: від 14.10.1994 р. «Про відповідальність підприємств, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»; від 22.11.1996 р. «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»; від 18.11.1997 р. «Про внесення змін до деяких законів України, що передбачають безспірне списання (стягнення) коштів за рахунок юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності»; від 22.12.1998 р. «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну»; від 14.01.2000 р. «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»; від 06.04.2000 р. «Про майнову відповідальність за порушення умов договору підряду (контракту) про виконання робіт на будівництвіоб'єктів».

По-третє, Укази Президента України: від 12.06.1995 р. № 436/95 «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки»; від 04.03.1998 р. «Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами»; від 30.09.1999 р. № 1241/99 «Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації антидемпінгового законодавства»; від 22.06.2000 р. «Про додаткові заходи з посилення боротьби з приховуванням від оподаткування доходів, а також відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом»; від 25.12.2001 р. № 1251/2001 «Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері» тощо [18, с.144].

По-четверте, акти Уряду: Декрет Кабінету Міністрів України від 08.04.1993 р. «Про державний нагляд за дотриманням стандартів, норм та правил і відповідальність за їх порушення»; постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2002 р. № 675 «Про затвердження Порядку прийняття органом ліцензування рішення про застосування до суб'єктів господарювання спеціальних заходів, спрямованих на припинення порушень вимог Закону України від 17.01.2002 р. «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»; Положення про порядок накладення та стягнення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1177, тощо.

По-п'яте, відомчі нормативно-правові акти: Інструкція про застосування Положення про порядок накладення штрафів на суб'єктів господарської діяльності, затверджена постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 01.09.1999 р. № 1134; наказ Державної податкової адміністрації України від 04.10.1999 р. № 542 «Про затвердження Порядку застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства»; наказ Мінекономіки, Мінфіну, Державної податкової адміністрації України, Держкомстандарту України, Держмитслужби України, Антимонопольного комітету України від 29.03.2001 р. № 67/305/181/286/404/3 «Про посилення боротьби з реалізацією на внутрішньому ринку незаконно ввезених (виготовлених) товарів» тощо [18, с.146].

Підставами виникнення зобов'язань і відповідальності за їх невиконання може бути договір, в якому конкретизуються передбачені законом штрафні санкції або встановлює не передбачені законом санкції за конкретні порушення договірних зобов'язань (за відсутності відповідних заборон у законі).

Правопорушення як фактична підстава юридичної відповідальності в господарському праві також має свої особливості. Відомо, що класичним складом правопорушення є сукупність чотирьох елементів: протиправної

поведінки; негативних наслідків такої поведінки; причинного зв'язку між протиправною поведінкою та настанням негативних наслідків; вини правопорушника. Проте в господарському праві наявність усіх чотирьох елементів є необхідною для застосування, як правило, однієї форми відповідальності – це відшкодування збитків. У інших випадках досить наявності лише протиправної поведінки, а у разі застосування штрафних санкцій ще й вини. Відповідно до господарського законодавства закріплюється принцип презумпції вини: учасник господарських відносин повинен нести відповідальність за порушення встановлених законом або договором зобов'язань, якщо не доведе, що: 1) ним вжито всіх необхідних заходів для недопущення господарського правопорушення або 2) належне виконання договірних зобов'язань виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили (незвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності) [10, с.198].

Сама протиправна поведінка як основний елемент складу господарського правопорушення може виражатися у конкретному факті (недостача поставленої продукції) або в такому, що визнається законом негативним, загальному результаті господарської діяльності [6, с.233].

Отже, можна зробити висновок, що господарсько-правова відповідальність, як і будь-яка інша юридична відповідальність, забезпечується державним примусом. Однак цей примус може виявлятися по-різному: явно (винесення господарським судом рішення про стягнення з порушника договірних зобов'язань штрафних санкцій та/або збитків) або приховано (відмова кредитора прийняти та оплатити продукцію неналежного асортименту; відмова від пролонгації договору на новий термін з огляду на порушення іншою стороною договірних зобов'язань протягом строку дії договору).

РОЗДІЛ 2. ПІДСТАВИ, УМОВИ ТА ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність ґрунтується на певних правових підставах, що полягає у вчиненні правопорушення в сфері господарювання. Це, по-перше, нормативні підстави, тобто сукупність норм права про відповідальність учасників господарських відносин. Другою правовою підставою є господарська правосуб'єктність правопорушника (боржника) і потерпілого (кредитора). Сторонами правовідносин щодо застосування відповідальності цього виду можуть бути суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також інші учасники господарських відносин (ч. 1 ст. 2; ч. 1 ст. 216 ГК). Третя підстава називається юридико-фактичною. Вона встановлена ч. 1 ст. 218 ГК, згідно з якою підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Це можуть бути протиправні дії або бездіяльність особи – господарського правопорушника, що порушують праваі законні інтереси потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації [3, с.187].

Ця підстава складається з чотирьох елементів, які в теорії права називаються умовами господарсько-правової відповідальності:

1) факт господарського порушення, тобто порушення норми закону, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора). Господарське порушення є наслідком протиправної поведінки господарського порушника. Така умова визначається у господарському праві в широкому розумінні. Це може бути як дія, так і бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору тощо;

2) збитки, завдані порушенням господарського зобов'язання або установлених вимог щодо здійснення господарської діяльності;

3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками. Йдеться про так званій причинно-необхідний зв'язок, коли протиправна дія чи бездіяльність є об'єктивною причиною такого наслідку, як збитки або інша шкода, завдані потерпілому (кредиторові). Цей зв'язок необхідно доводити відповідними доказами;

4) вина правопорушника – учасника господарських відносин. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. При цьому слід мати на увазі застереження закону, згідно з яким учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів (ч. 2 ст. 218 ГК) [8, с.162].

Сукупність (склад) чотирьох названих умов утворює юридично-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності. Для застосування майнової відповідальності у вигляді відшкодування збитків необхідна наявність усіх чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки (штрафу, пені), оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій досить лише одного з них: факту господарського правопорушення.

Стаття 219 ГК встановила межі господарсько-правової відповідальності, а також випадки, в яких розмір відповідальності учасника господарських відносин може бути зменшено або такий суб'єкт може бути звільнений від відповідальності.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 219 ГК) за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГК та іншими законами [17, с.118].

Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами простворення даного суб'єкта. Наприклад, учасники товариства з додатковою відповідальністю у разі недостатності майна товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК); учасники повного товариства несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (ч. 5 ст. 80 ГК); таку ж відповідальність несуть і повні учасники командитного товариства (ч. 6 ст. 80 ГК). Інший приклад: об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання (ч. 4 ст. 123 ГК).

Згідно з ч. 3 ст. 219 ГК суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності, якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання.

Частиною 4 ст. 219 ГК встановлено, ці сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення

факту виникнення таких обставин. Очевидно, що тут ідеться про обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини).

Крім того, відповідно до ст. 617 ЦК особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку. Проте згідно з ЦК не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Статті 220 і 221 ГК передбачають окремі випадки відповідальності боржника і кредитора за неналежне виконання зобов'язань (у вигляді відшкодування збитків), що полягає в порушенні строку виконання, та інші правові наслідки такого прострочення (відмова кредитора від прийняття виконання, що втратило для нього інтерес; відстрочення виконання на строк прострочення кредитора) [7, с.210].

2.2. Умови господарсько-правової відповідальності

При застосуванні господарсько-правової відповідальності необхідним є врахування умов такої відповідальності. Умови господарсько-правової відповідальності складаються з чотирьох елементів:

- 1) наявність господарського правопорушення, тобто порушення норм закону, договору тощо. Правопорушення у сфері господарювання, поняття під яким слід розуміти невідповідність поведінки, дій учасників відносин, покладеним на них зобов'язанням або актам законодавства;
- 2) протиправність поведінки господарського порушника. Така умова визначається у господарському праві як дія або бездіяльність, що порушують правову норму, умови договору тощо;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками.

Тобто мова йде про так званий причинно-необхідний зв'язок, коли протиправна поведінка є об'єктивною причиною такого наслідку, як збитки або інша шкода, завдані потерпілому. Наявність цього зв'язку доводиться відповідними доказами;

4) вина господарського правопорушника.

Для застосування такої форми господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків, необхідна наявність усіх чотирьох умов. У свою чергу для застосування неустойки (штрафу, пені) досить лише двох із них: факту господарського правопорушення та протиправності поведінки порушника [14, с.52].

Як уже було вказано вище, за загальним правилом, господарсько-правова відповідальність застосовується лише в разі вчинення суб'єктом господарювання правопорушення і загалом базується на презумпції його вини. Саме тому ГК встановлює, що учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи за порушення правил здійснення господарської діяльності.

Проте існують обставини, що становлять виключення з цього правила. По-перше, суб'єкт господарювання може бути звільнений від господарсько-правової відповідальності, якщо доведе, що ним було вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. По-друге, такою обставиною може бути дія непереборної сили, тобто надзвичайні і невідворотні обставини за даних умов здійснення господарської діяльності. Такі обставини в юридичній практиці отримали назву «форс-мажорні». Перелік форс-мажорних обставин може бути наведений як у законі, так і встановлений сторонами в договорі. Виникнення форс-мажорних обставин може бути пов'язано як з природними явищами (землетрус, повінь, зміна температурних показників, пожежа тощо), так і з іншими явищами (військові дії, страйки, оголошення надзвичайного стану тощо). Зазначені обставини відповідно до закону та/або договору звільняють суб'єкта господарювання від відповідальності за вчинене ним правопорушення у сфері господарювання за

умови їх доведення у встановленому порядку. Однак не належать до форс-мажорних обставин, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів. Такі обставини можна визнати несприятливими наслідками здійснення господарської діяльності, відповідальність при настанні яких несе сам боржник [9, с.180]

2.3. Форми господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність характеризується двома формами реалізації. Доктринальна література визначає ці дві форми як добровільну та примусову. Примусова форма реалізації є тотожною із реалізацією відповідальності у судовому порядку, така думка багатьох науковців. Проте існує твердження про те, що примусова форма реалізації може здійснюватись і в позасудовому порядку.

Господарські санкції у вигляді відшкодування збитків та штрафних санкцій можуть застосовуватися як у добровільному, так і в примусовому порядку; господарсько-оперативні санкції – у примусовому позасудовому порядку; адміністративно-господарські – у примусовому позасудовому порядку, у випадках, встановлених законом, до суб'єкта господарювання може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді його ліквідації за рішенням суду.

Учасники господарських відносин, які порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду. Добровільне поновлення порушником майнових прав та законних інтересів постраждалої сторони є добровільною (позасудовою) формою реалізації господарсько-правової відповідальності. Реалізація господарсько-правової відповідальності шляхом добровільного відшкодування збитків та сплати штрафних санкцій відбувається за відсутності господарського спору між сторонами.

Реалізації господарсько-правової відповідальності у судовому порядку може передувати досудовий порядок врегулювання господарського спору. Сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою. Досудовий порядок врегулювання господарського спору визначений ст. 222 ГК України (він є аналогічним порядку досудового врегулювання спорів, передбаченому Господарським процесуальним кодексом України).

Так, у разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чиї права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

Відповідно до ч. 3 ст. 222 ГК України у претензії мають зазначатися: повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється; дата пред'явлення і номер претензії; обставини, на підставі яких пред'явлено претензію; докази, що підтверджують ці обставини; вимоги заявника з посиланням на нормативні акти; сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії; перелік документів, що додаються до претензії.

Розрізняють також різні форми господарсько-правової відповідальності залежно від характеру та спрямованості впливу, механізму реалізації, фактичних підстав застосування. У юридичній літературі немає єдиної точки зору щодо кількості форм господарсько-правової відповідальності. Відповідно до однієї з доктринальних класифікацій, формами господарсько-правової відповідальності є: відшкодування збитків; сплата неустойки; конфіскація як вид господарсько-правових санкцій; господарсько-адміністративні штрафи; оперативно-господарські санкції; планово-госпрозрахункові (оціночні) санкції; господарсько-організаційні санкції. У ГК України законодавець закріпив лише чотири форми господарсько-правової відповідальності, назвавши їх видами

господарсько-правових санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції. При цьому проявами адміністративно-господарських санкцій, відповідно до ГК, є санкції майнового характеру (вилучення майна/ прибутку, що засвоїми правовими наслідками подібне до конфіскації; адміністративно-господарські штрафи) та організаційного характеру (зупинення дії або анулювання ліцензій, скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання та ін.). Крім того, перелік адміністративно-господарських санкцій, передбачених ст. 239 ГК України, є відкритим, а відтак доцільною буде характеристика форм господарсько-правової відповідальності, зазначених у вище наведеній доктринальній класифікації [11, с.175].

Правовим засобом відповідальності у сфері господарювання є господарські санкції як заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Відповідно до ст. 217 ГК України, господарські санкції є правовим засобом відповідальності у сфері господарювання. Водночас слід зазначити, що питання щодо співвідношення понять «господарсько-правова відповідальність» та «господарсько-правові санкції» є дискусійним.

Господарсько-правові санкції поняття у своїй сутності є економічно-юридичними. Тому в законодавстві визначення економічні і майнові можуть вживатися як тотожні. Термін «економічні» означає, що за змістом господарсько-правова відповідальність є економічною. Це негативний економічний вплив на правопорушника, щоб стимулювати його виконати зобов'язання.

Термін «майнові санкції» є юридичним еквівалентом попереднього терміна і означає, що з точки зору форми господарсько-правова відповідальність є юридичною відповідальністю. Цю відповідальність застосовують лише у правовій формі, якою є передбачені законом або договором майнові (економічні за змістом) санкції. Необхідність застосування

господарсько-правових санкцій зумовлена необхідністю гарантування належного виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань.

Відповідальністю є застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат. Отже, поняття господарсько-правової відповідальності включає в себе і майнові наслідки застосування санкцій. У свою чергу господарсько-правова санкція становить визначену безпосередньо законом або договором міру (масштаб, величину) відповідальності правопорушника. Це гранична величина майново-примусового впливу на правопорушника, який може застосувати до нього кредитор або відповідний орган (суд, господарський суд).

Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання [21, с.234].

Господарсько-правові санкції можна класифікувати за різними ознаками, зокрема:

1. За критерієм змісту впливу: на грошові (сплата неустойки, господарсько-адміністративний штраф, відшкодування збитків) та натуральні (заміна неякісної продукції на якісну).

2. За критерієм безпосередньої спрямованості: на майнові (конфіскація, сплата неустойки, відшкодування збитків, господарсько-адміністративний штраф) та організаційні (господарсько-організаційні, оперативно-господарські санкції»).

3. За характером порушених відносин на: а) санкції, що застосовуються у горизонтальних відносинах, тобто між рівноправними суб'єктами господарювання (сплата неустойки або оперативно-господарські санкції, відшкодування збитків); б) санкції, що застосовуються у вертикальних відносинах, тобто між компетентним державним органом та суб'єктом

господарювання (планово-госпрозрахункові санкції, адміністративно-господарські санкції); в) універсальні санкції, що застосовуються і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах (відшкодування збитків).

4. Залежно від виду порушених відносин на: санкції, що застосовуються в договірних відносинах (відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські) і санкції, що застосовуються в позадоговірних відносинах (відшкодування збитків, адміністративно-господарські санкції).

5. Залежно від інституту господарського законодавства, норми якого передбачають застосування господарсько-правової відповідальності, розрізняють: відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства; відповідальність у сфері капітального будівництва; відповідальність у галузі зовнішньоекономічної діяльності; відповідальність у галузі транспорту; відповідальність на ринку цінних паперів та ін. [12, с.196].

Відшкодування збитків – це відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника.

До складу збитків, які підлягають відшкодуванню, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого чи знищеного майна;
- додаткові витрати;
- не отриманий прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка понесла збитки, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання іншою стороною;
- матеріальна компенсація моральної шкоди.

При визначенні розміру шкоди враховуються ціни, які існували на місці виконання зобов'язання на день задоволення боржником в добровільному порядку вимог сторони, яка понесла збитки, а у випадку якщо вимога не задоволена в добровільному порядку - на день подання до суду відповідного позову про стягнення шкоди. Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимоги про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Ця форма відповідальності передбачається як ГК України (статті 224-229), так і ЦК України (статті 623-624, глава 82), численними законами, у тому числі законом України від 06.04.2000 р. «Про майнову відповідальність за порушення умов договору підряду (контракту) про виконання робіт на будівництві об'єктів» [25, с.207].

Можна виокремити переваги та недоліки цієї форми господарсько-правової відповідальності.

До переваг, зокрема, можна віднести такі:

а) є універсальною (застосовується і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах, договірних та позадоговірних);

б) передбачається законом, а, отже не потребує спеціальної згадки про неї в договорі.

Недоліком є складна для застосування форма господарсько-правової відповідальності:

а) важко довести факт наявності збитків, їх обсяг (збитки можуть виникнути через значний проміжок часу; до того ж існуючі методики визначення складу і розміру збитків є недосконалими);

б) необхідно довести наявність усіх чотирьох елементів: складу правопорушення – протиправну поведінку особи, що заподіяла збитки; наявність збитків, їх склад і розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяними збитками; вину порушника (питання доведення вини порушника постає у тих випадках, коли він намагається довести відповідно до ч. 2 ст. 218 наявність підстав, що виключають його відповідальність) [23, с.178].

Склад збитків визначається ст. 225 ГК України. Зокрема це: 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, що визначена відповідно до вимог законодавства; 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; 3) неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитків, має право розраховувати у разі належного

виконання зобов'язання другою стороною; 4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Слід мати на увазі, що в господарському праві застосовується як принцип повного відшкодування збитків, так і обмеження застосування цього принципу, що відбувається шляхом: а) заборони стягувати певну складову збитків (за порушення зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво з відповідальної сторони можуть бути стягнуті збитки, що виявилися у зроблених другою стороною витратах, у втраті або пошкодженні її майна (ч. 2 ст. 322 ГК); б) заборони стягувати збитки взагалі (у разі застосування виключної неустойки); в) обмеження іншим шляхом [22, с.205].

При визначенні розміру збитків застосовуються такі правила визначення їх розміру: а) у разі задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, зазвичай (якщо інше не передбачено законом або договором) враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення вимоги; б) у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, враховуються ціни, що існували на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

Проте суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, виходячи з конкретних обставин, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. Не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом [22, с.207].

У випадку коли учасник господарських правовідносин порушує правила ведення господарської діяльності, неналежно виконує свої зобов'язання, до нього застосовуватимуться штрафні санкції. Під штрафними санкціями слід

розуміти господарські санкції, які виражені у грошовій сумі, це може бути неустойка або ж пеня, які потрібно сплатити. Цивільним кодексом України, зокрема статтею 50 визначено поняття неустойки. Це грошова сума, або інше майно, яке боржник повинен передати кредитору у випадках порушення боржником зобов'язання. Штрафом є неустойка, яка вираховується у відсотках від суми невиконаного чи неналежним чином виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, яка вираховується у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочки зобов'язання.

Говорячи про штрафні санкції необхідно зазначити, хто наділений правом застосовувати їх до порушників. Законодавством визначино, що до таких суб'єктів відносять суб'єктів господарювання, споживачів, органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Також такою компетенцією наділені громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на підставі відносин власності.

Господарським кодексом передбачено чіткі розміри штрафних санкцій, які застосовуються у разі неналежного здійснення господарської діяльності, а саме ч. 2 ст. 23. У цій статті передбачені конкретні розміри штрафних санкцій, які стягуються при порушенні господарського зобов'язання, у якому хоча б однією із сторін є суб'єкт господарювання, який належить до державного сектора економіки, чи порушення пов'язане з виконанням державного контракту, чи виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету чи за рахунок державного кредиту:

- за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі 20% вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

- за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1% вартості товару (робіт, послуг), щодо якого допущена прострочка виконання за кожен день прострочки, а за прострочку більше 30 днів додатково стягується штраф у розмірі 7% вказаної вартості.

У випадках, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначений, то санкції застосовуються у розмірі, передбаченому договором.

Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається облікова ставка Національного банку України за весь час користування чужими коштами, якщо інший розмір не передбачений законом чи договором. У внутрішньогосподарських відносинах розмір штрафних санкцій, а також відшкодування збитків визначається суб'єктом господарювання.

Заявити вимогу про виплату штрафних санкцій має право особа, права якої було порушено і безперечно компетентний орган, який наділений правом заявляти такі вимоги.

ВИСНОВКИ

Таким чином, роблячи висновки з усього вище викладеного, варто підкреслити таке: відповідно до норм господарського законодавства за вчинення учасниками господарських правовідносин правопорушень у сфері господарювання до суб'єкта, який вчинив таке правопорушення застосовується різноманітного роду санкції (заходи відповідальності). Теорія господарського права такі санкції визначає як окремий вид юридичної відповідальності, а саме господарсько-правову відповідальність.

Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, які знайшли своє формальне закріплення в ст. 216 Господарського кодексу України і згідно з якими: потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження в договорі; сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань в натурі; у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції. Зі змісту принципів господарського законодавства можна дійти висновку, що господарська відповідальність загалом є матеріальною відповідальністю і за правопорушення у сфері господарювання до правопорушника застосовуються санкції майнового (економічного) характеру.

Характерними (видовими) ознаками господарсько-правової відповідальності є:

- сфера застосування – господарські правовідносини (господарсько-майнові та/або господарсько-організаційні);
- юридична підстава – акти господарського законодавства та господарські договори;

- фактичні підстави – господарське правопорушення, склад якого залежить від виду (форми) господарсько-правової відповідальності;
- презумпція вини порушника та особливість визначення вини;
- суб'єктами господарсько-правової відповідальності є учасники господарських правовідносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти господарсько-організаційних повноважень, засновники та учасники господарських організацій, власники майна суб'єктів господарювання; контрагенти суб'єктів господарювання за господарськими договорами);
- спрямованість господарсько-правової відповідальності переважно на майнову базу порушника і лише в окремих випадках – на особу порушника (примусова реорганізація та примусова ліквідація);
- змістом господарсько-правової відповідальності є заходи впливу (санкції) майнової (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та/ або організаційної (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація та ін.) спрямованості, що відбиваються та економічних інтересах порушника;
- порядок застосування залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності: а) судовий або претензійно-позовний (ст. 222 ГК України); б) безпосередньо кредитором в оперативному порядку (ст. 235 ГК України); в) спеціальний – уповноваженими органами – ст. 238 ГК України).

Отже, господарсько-правова відповідальність – це майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44, ст.356.
3. Аналіз господарської діяльності [текст]: навчальний посібник / [за заг. Ред. І.В. Сіменко, Т.Д. Косової] – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 384 с.
4. Апаров А. М. Підстави відповідальності в організаційно-господарських відносинах / А. М. Апаров, А. А. Ничипоренко // Право та державне управління. – 2015. – № 3. – С. 27-31.
5. Бабак О. Основні види відповідальності суб'єктів господарювання у зовнішньоекономічній діяльності / О. Бабак // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 10. – С. 144-148.
6. Булгакова І.В. Господарське право України: навч. Посіб. / І.В.Булгакова. – К.: Прецедент, 2006. – 346 с.
7. Вінник О.М. Господарське право: К.: Правова єдність, 2008. – 766 с.
8. Гайворонський В.М., Жушман Н.В. Господарське право України: Х.: Право, 2005. – 384 с.
9. Галянтич М.К. Господарське право України: Підруч. Для студ. Вищ. Навч. Закл. – Міжрегіон. Акад. Упр. Персоналом – К. , 2005. – 422 с.
10. Шевчук О.Р. Поняття та правова природа фінансових послуг/ О.Р. Шевчук//. – Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 5 (197)– С. 29 – 32
11. Шевчук О.Р. Ринок фінансових послуг як об'єкт наукового дослідження фінансово-правової науки/ О.Р. Шевчук//. – Адвокат. – 2012. – №10(121). – С. 29 –32
12. Шевчук О.Р., Ментух Н.Ф. Фінансово–правові засади діяльності Національного банку України у сфері стабілізації грошово–кредитного та

- валютного ринків України. // О.Р. Шевчук, Ментух Н.Ф.//. – Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2012. – №30. –Т.2. – С. 29 –3212.
10. Заярний О. А. Деякі особливості господарсько-правової відповідальності за порушення організаційно-господарських зобов'язань, що виникають з договорів / О. А. Заярний. // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 7. –С. 171-177.
  11. Заярний О. Співвідношення понять господарсько-правова відповідальність та господарсько-правові санкції / О. Заярний // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – Вип. 82. – С. 51-57.
  12. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: авто-реф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /І. С. Канзафарова; НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 41 с.
  13. Кравчук С.Й. Господарське право України: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – 264 с.
  14. Кучер В.О. Господарське право: курс лекцій / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 380 с.
  15. Мілаш В. С. Господарське право: Курс лекцій: У 2 ч. – Ч. 1. – Х.: Право, 2008. – 496 с.
  16. Малєин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малєин. – М.:Юрид. лит., 1985. – 192 с.
  17. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; кол. авт. О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [таін.]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 441 с.

18. Несинова С.В., Воронко В.С., Чебикіна Т.С. Господарське право України. Навч. Посіб. / за заг. Ред. С. В. Несинової. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 564 с.
19. Підприємницьке право: підручник / за ред. О. В. Старцева. – 2-ге вид., перероб. І доп. – К.: Істина, 2005. – 600 с.
20. Подцерковний О.П., Квасніцька О.О. Господарське право: Підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.; За ред. О.П. Подцерковного, – Х.: Одіссей, 2010. – 640 с.
21. Шишка Р. Б. Окремі аспекти господарсько-правової відповідальності / Р. Б. Шишка // Юридичний вісник. Повітряне космічне право. – 2015. – № 1. – С. 129-133.
22. Щербина В.С. Господарське право: Підручник / В.С. Щербина. – 2-е вид., перероб. І доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.